

Rus Dilindeki Bir Türkçe Deyim (Баш на баш) Üzerine İnceleme¹ A Study on a Turkish Idiom (Баш на баш) in the Russian Language

Kerami Ünal

Mısır Kültür ve Dostluk Derneği, Mısır

Özet: Makale, Türk dillerinden alıntı yapılan ve argo olarak kullanılan deyimim etimolojik geçiş yollarını, dilbilimsel incelemesini, dil ve kültür etkileşiminin önemli yönlerinin bir tanımını sunmaktadır. Bu tür alıntılar alıntı yapan dilin genel yapısına uyum sağladığını söylemek mümkündür. Bahsedilen alıntı söz ve deyimlerin çoğu zaman anadilin temsilcileri tarafından fark edilmeden kullanıldığını görmekteyiz. Sözü edilen alıntılarının etimolojik analizler yardımıyla tarihi hikâyesi ve alıntılanma sebepleri tespit edilebilmektedir. Rus ve Türk halkları arasındaki tarihi ilişkiler söz ve deyimlerin alıntı yapılmasına zemin hazırlamıştır. Yakın münasebetler sebebiyle Türk dillerinden çok sayıda söz Rus diline geçmiştir. Alıntılama sadece sözlerle sınırlı kalmayarak deyimlere de uzanmıştır. Bütün Türk dillerinde var olan baş на баш deyimini Rus dili tarafından kendi dil yapısına uygun bir şekilde alınmıştır. Rus ve Türk tüccarların pazarlık esnasında kullandıkları ve kaynağı Türk dilleri olan deyim Rusça sözlü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Uzun yıllar Rus dilinde sözlü aktarım marifetiyle yaşamını sürdüren baş на баш deyimini Rus şair, yazar, ozan ve aydınların yazılı eserler vermesiyle kaynaklara geçmiştir. Rus dilinin taşıyıcıları tarafından kullanılan deyim varlığını sürdürmektedir. Rusça sözlüklerde hangi bölgeden ve hangi Türk dilinden veya dillerinden alıntılındığı halen de tartışma konusudur.

Anahtar sözcükler: Alıntı deyimler, Türk dilleri, Rus dili, argo sözler.

Abstract: The article presents the etymological transitions, linguistic analysis, and a description of the important aspects of the interaction of language and culture of the idiom borrowed from Turkic languages and used as slang. It is possible to say that such quotations adapt to the general structure of the quoting language. We see that the mentioned borrowed words and idioms are often used unnoticed by representatives of the native language. With the help of etymological analysis, the historical story and reasons for quoting these quotations can be determined. Historical relations between Russian and Turkish peoples paved the way for quoting words and expressions. Due to close relations, many words from Turkish languages have passed into the Russian language. Quotation is not limited to just words but also extends to idioms. The phrase baş на баш, which exists in all Turkish languages, was adopted by the Russian language in accordance with its own language structure. The phrase used by Russian and Turkish merchants during bargaining and originating from Turkish languages has begun to be used verbally in Russian. The phrase baş на баш, which survived for many years through oral transmission in the Russian language, was transferred to the sources with the written works of Russian poets, writers, bards and intellectuals. The idiom used by the carriers of the Russian language continues to exist. It is still a matter of debate which region and which Turkish language or languages are cited in Russian dictionaries..

Keywords: Quoted idioms, Turkish languages, Russian language, slang words.

Giriş

Günlük yaşantımızda sıkça karşılaştığımız, anlama akıcılık ve çekicilik katmak, muhatabını etkilemek, az kelimeyle daha çok mana aktarımı sağlamak, kısa zaman içinde ve zamandan tasarruf etmek için sık sık kalıplaşmış sözcük öğelerine başvuruyoruz. Bir kavramı, olayı ya da durumu anlatmak adına minimum iki kelimenin bir araya gelmesiyle beraber oluşan ve çoğu kez gerçek manadan uzaklaşarak, kendine has anlam kazanan kalıplaşmış sözcük gruplarına deyim adını veya tabir adını vermekteyiz. Yusuf Çotuksöken deyim için, "En az iki sözcükten kurulan, konuşmada ve yazıda anlatım gücünü artıran, anlam yönünden yer yer mantık dışına taşan bölümleri olabilen, yapısındaki kimi sözcükleri anlam değişmesine uğrayan, kalıplaşmış söz öbeklerine verilen addır." tanımını yapmaktadır (Çotuksöken:1992, 5).

¹ Bu makalenin küçük bir bölümü 2007 yılında "International Congress of Asian and North African Studies (38. ICANAS)" adlı kongrede tebliğ olarak sunulmuştur

Deyimler, bir dilin ve o dilin ait olduğu kültürün söz kalıplarına dökülmüş yansımalarıdır. Dilin ve kültürün taşıyıcılarının duygu dünyasını anlatmak, insanlar ve nesiller arasında bağ kurmak için kullanılması gereken en değerli mirastır. Bu sözcük öğeleri, çok önemli bir oranda mecazi anlamda kullanılmaktadır. Bazı araştırmacılar sadece mecazi anlamda olan sözcük öbeklerine deyim denebileceğini ifade ederken gerçek anlamıyla ilgisi olanlara da kalıp söz şeklinde tanımlama getirmektedirler (Yüceol Özezen, 2001).

Rus dilinde deyimler üzerine çalışma M.V. Lomonosov zamanında başlamıştır. Bu dönemde ve daha sonra XIX yüzyılda deyim çalışmaları, anlamlarının yorumlanması ve etimolojilerinin yapılmasına bağlı kalınarak sözlük biliminin bir alt dalı olarak kabul yürütülmekteydi (Ураксин, 1975: 3). Deyimler üzerine çalışmalar dil biliminin bir parçası olarak XX yüzyılın ikinci çeyreğinde başlamıştır (Ураксин, 1975: 3). Bağımsız bir bilim dalı olması fikrini (Rus dilinde) ilk defa Polivanov gündeme getirmiştir (Ураксин, 1975: 3).

Rus Dilindeki Alıntı Deyimler

Rus dili, birçok alanda olduğu gibi deyim yönünden de zengin içeriğe sahiptir. Çok sayıda alıntılanmış deyim, kalıp sözler, atasözleri vs. vardır. Bazıları Latince'den veya diğer dillerden tercüme edilmeden kullanılmasına rağmen, bazıları da (Rusçaya) tercüme edilerek kullanılmaya başlanmıştır. Bunların bir kısmı Rus dilinin geniş söz varlığı ile türetilirken bazıları da alıntılanmıştır. Mesela, İngilizceden *время – деньги/Time is money*, Türkçe de bir deyim olan *vakit nakittir* şeklinde tam karşılık bulmaktadır. Yani para kazanabileceğin zamanı boşa harcamayın anlamında kullanılmıştır (<https://dic.academic.ru>; Серов, 2003). *Синий чулок/Bluestocking*, eğitilmiş ve tamamen kitapla ilgilenen bir kadını aşağılamak için kullanılan takma addır (www.dic.academic.ru; <https://ru.wikisource.org>; Серов, 2003). Almandan *Соломенная вдова/Strohwitwe* deyimini kocası hayattayken seyahat ve benzeri nedenlerle yalnız bırakılan evli bir kadını ifade etmektedir (www.dic.academic.ru; Серов, 2003). *Так вот где собака зарыта/Da ist der Hund begraben*, meselenin özü bu, mesele bu (<https://dic.academic.ru>). Fransızcadan *Медовый месяц*, balayı, evliliğin ilk ayları, *Иудея фикс/Idée fixe* büyüleyici, büyüleyici bir fikir manasında hem söz hem de lafız olarak alıntı yapılmıştır (<https://dic.academic.ru>).

Rus Dilindeki Türkçe баш на баш Deyimi

Rus Dilinin Türk Dilleriyle Münasebeti

Rus Dilinin Türk dilleriyle münasebeti çok eskilere dayanmaktadır. Her iki dil arasındaki ilişki milattan önceye kadar uzanmaktadır (Юнал, 2003: 244). İlk etapta sınır bölgelerinde hayvan, tahıl, araç ve gereç gibi somut ticaretle başlayan ilişkiler sonraları hayatın bütün fakültelerine yayılmıştır. Birçok Rus tüccar Türk halklarının yaşadığı bölgelerde mallarını pazarlamış ve yine Türk halkları da Rusların olduğu ve yaşadığı yerlere giderek kendi ürünlerini satmaya çalışmışlardır. Bu münasebetle pazarlanan malların isimleri, boyları, ağırlığı, cinsi, sıfatları, muhatapların aralarında geçen diyaloglar gibi somut ve soyut kavramlar doğal yollarla alıntı yapılmış veya alıntı olarak verilmiştir. Rus diline giren birçok Türkçe sözcük Rusça deyimlerin bir parçası olmuştur. Mesela *не фунт изюму*, *метать бисерперед свиньями*, *как аришин проглотил*, *базарная баба*, *братъ на карандаш*, *давать волю кулакам*, *каланча пожарная*, *смотреть бирюком*, *аллах его знает* (Фаткуллина ve Сулейманова, 2015: 373)

Her iki halk arasındaki beraberlik ve birlikte yaşam sadece kelimelerle sınırlı kalmayarak deyimlerde de doğrudan alıntılama olmuştur (Юнал, 2007).

Баи на баи Deyiminin Sözlüksel Kaynakları

Fedorov'un *Rus Edebi Dilinin Deyimler Sözlüğünde*, **баи на баи** "Başa baş, eşit" deyimine rastlamaktayız (Фёдоров, 2008). Fasmer'in yazdığı *Rus Dilinin Etimolojik Sözlüğünde* Türkçe **баи** sözünden türetilerek deyim haline getirilen **баи на баи** "Tamamen eşit, başa baş, üstü yok, ne eksik ne fazla" manasında kullanılmaktadır. Rus dilindeki Türkçe alıntı sözler üzerine hazırlanan sözlükte (Шипова, 1976) ve Yunaleeva'nın kitabında **баи на баи** "Başa baş, eşit" deyiminin Türkçe olarak verildiğini görmekteyiz (Юналеева, 2000: 61).

Uşakov'un editörlüğünü yaptığı *Rus Dilinin Anlatımlı Sözlüğü*'nde tüccarların kendi aralarında *argo* olarak kullandığı etmektedir. Öz Türkçe **баи** sözünden deyim haline getirilmiştir. Rusçada *Взять/Almak* fiiliyle kullanılarak «*Взять баи на баи/başa baş almak*», *менять* fiiliyle «*менять баи на баи/başa baş değiştirmek*» manalarında kullanılmaktadır (Ушаков, 1935-1940).

Rusçanın ilk ve esaslı *Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğünü* yazan Vladimir Dal **баи на баи** deyiminin Tatarca **баи** sözünden meydana geldiğini yazmaktadır (Даль, 1911-1912). Tatarca Kırçakçanın bir koludur. Kırçak (Kazak, Kırgız, Tatar) halkları Rus halkıyla daha çok iç içe yaşamışlardır. O dönem itibarıyla Tatarca kaynaklar daha çoğunlukta idi. **Баи на баи** deyimini Tatarca kaynaklarda gördüğü için diğer kaynaklara müracaat etmemiş de olabilir. Türk Dillerinin hepsinde de aynı deyim görülmektedir.

Rus Dilinin Deyimler Sözlüğü'nde **баи на баи** ifadesi şöyle açıklanmaktadır:

1. Konuşma dilinde, bir eşya, mal veya herhangi başka şey için, eklemeyen veya ek ödeme yapmadan değiştirmek, değiş tokuş yapmak.
2. Eski bir ifade şekli olup *aynı aynına, eşit olarak* manalarını içermektedir. Sözlük, deyim *argo* bir ifade olduğunu ve tüccarların kullandığını da yazmaktadır (Молотков, 1978).

Rus Dilindeki Deyimlerin Alıntılanma Hikâyesi

Alıntı yapılan her deyim kendi nevi şahsına münhasır bir hikâyesi vardır. Örneğin, İngilizceden alınan **время – деньги/Time is money** deyimini Amerikalı bilim insanı ve politikacı Benjamin Frankline aittir (1706-1790). *Zenginliğe Giden Yol* kitabında zaman kaybının para kaybıyla aynı olduğunu iddia etmekte ve zamanını iyi değerlendiren birinin bunu paraya dönüştürebileceğini yazmaktadır. Daha kaliteli bir hayat için paranın değerli olduğunu ve zamanı iyi kullanmak gerektiğini ifade etmektedir (Franklin, 1758).

Almancadan Rusçaya geçen **соломенная вдова/ Strohwitwe** deyiminin hikâyesine bakıldığında, Orta Çağda Almanya'da evlilik dışı bir çocuk meydana getiren bir bayanın başına saman çelengi koyularak onun utanmasını

sağlamak, bu olayı gören veya duyanları bu yüz kızzartıcı olaydan vazgeçirmek için yapılmaktaydı. Bunu yaparken de duyan veya görenlerin ibret alması ve ders çıkarması gayesi bulunmaktaydı (Михельсон, 1912).

Türk dillerinden Rus diline giren sözlerin her birinin kendine göre bir hikâyesi olduğu gibi *баиш на баиш* deyiminin de kendine özgü hikâyesi bulunmaktadır. İlk Rus ve Türk dil ilişkilerinin hayvan ve eşya alım satımı ile başladığını belirtmiştik. Orta Asya topraklarına gelen Slav tüccarlar Türk halklarıyla ticaret yapmışlardır. Yine Slav topraklarına (Kiev/Ukrayna) giden Türk tüccarlar aralarında mal ve eşya alım ve satımı yapmışlardır. Aralarındaki ticaret daha çok canlı hayvan alım satımı veya takas usulü şeklinde olmaktadır (Юнал, 2004). Çünkü o dönem itibari ile canlı hayvanları uzaklara götürüp pazarlamak zahmeti daha azdı. Hayvanlar, kendileri sürü halinde çobanlarıyla otlayarak gidebiliyorlardı. Ticaretin en büyük yanını oluşturan pazarlık yapma diyaloglarını alış ve veriş sırasında sık sık kullanmışlardır. Ticaret sektörünün temel ve değişmez kuralı, bir ürünü alırken kazanma ucuza alma ve pahalıya satma düsturu ve kuralı halen de geçerli olan ve tercih edilen bir yoldur. Pazarlık sırasında Türk tüccarların kullandığı *баша баş* (Türkçe), *баşма баş* (Tatarca), *баша бас // башка бас* (Kazakça), *баşка баş* (Kırgızca) deyimini Rus dilinin dilbilgisi yapısına göre *баиш на баиш* (baş na baş) olarak Rus tüccarlar tarafından alıntılanmıştır. O dönemlerde paranın da bu kadar yaygın kullanılmadığını var sayarsak tüccarların daha çok kullandıkları metot eşya ile eşya değişimi bu deyimini kullanmaya zemin hazırlamıştır.

Rus Dili Dilbilgisi Yapısının Alıntılanmaya Uygunluğu

Rus dilinin deyimler sözlüğünde yer alan ve eski bir ifade olarak not düşülen deyim yapısı Rus dilinde çok sık kullanılmaktadır. Yine aynı yapı Rusça *на* edatı ile *ухо на ухо* "Eşit", *менять ухо на ухо* "Başa baş değiştirmek", *баиш на баиш* deyimini ile bire bir aynı anlamda kullanılmaktadır (Фёдоров, 2008). Rus dilinin dilbilgisi kurallarına göre *рубль на рубль, голову на голову, вещь на вещь, так на так, то на то* gibi anlamlarına uygun şekilde yapılmaktadır. Bunun dışında benzer yapılar Rus dilinde bulunmaktadır. Mesela, *за* edatıyla; *Око за око* "Göze göz", *зуб за зуб* "Dişe diş", *кровь за кровь* "Kana kan" ifadeleri daha çok intikam almak için kullanılmaktadır.

Ну, сильна! И коварна, как демон! Это не просто месть - око за око, это, братцы, ножом в спину да ещё из-за угла (Р. Коваленко. Гусиные лапки). "Peki, biraz daha güçlü! Ve bir iblis kadar kurnaz! Bu sadece intikam değil - göze göz, bu, kardeşler, köşeyi dönünce arkadan bıçaklandık (R. Kovalenko. Kazayağı)" (Фёдоров, 2008).

Над учителями я смеялся и проказил; с Анной Петровной бранился зуб за зуб (Пушкин. Русский Пелам). "Öğretmenlere güldüm ve şakalar yaptım; Anna Petrovna dişe diş azarladı (Puşkin. Rus Pelam)" (Фёдоров, 2008).

"Будь я трижды проклят, если я не перережу всех этих Могельницких! Ворвусь в усадьбу и всех до одного под корень. Кровь за кровь! - страстно кричал Андрей." Türkçesi: "Tüm o Mogelnitskiy'leri katletmezsem üç kez lanetleneyeceğim! Malikânenin içine fırlayacağım ve hepsi bir arada olduğu sırada kana kan olacak. Andrey heyecanlı bağırdı." (Фёдоров, 2008).

Баш на баш Deyiminin Tarihi Kronolojisi

Rus dilindeki *баш на баш* deyiminin alıntılanma tarihi konusunda sözlükler kesin ve somut bilgi verememektedir. *11-17 Yüzyıl Rus Dilinin Sözlüğü*'de (Словарь русского языка XI–XVII) bu deyim yer almamıştır. Daha sonraları da yer verilmemiştir. O dönemlerde daha çok sözlü kültür ve sözlü edebiyat hâkimdi. O dönem itibarıyla dilde olan ve konuşulan sözlü kültürel varlıkların tamamının sözlüklere veya yazılı kaynaklara aktarıldığını söylemek de isabetli değildir. Kültürel değerler sözlü anlatım ve aktarımlarla sonraki nesillere taşınmaktaydı. Sözlü kültür döneminde yeteri kadar eğitilmiş insanın, ozanın, şairin, yazarın ve entelektüelin olduğunu düşünmek doğru olamaz.

Баш на баш deyimini, *Rus Dilinin Deyimler Sözlüğü* (Фразеологический словарь русского языка) eski bir ifade olarak vermiştir. Muhtemelen Rus ve Türkler arasındaki münasebetin başladığı yıllarda alıntılanmıştır. Yıllarca *argo* olarak taşralarda kullanılmış olma ihtimali akla getirmektedir (Молотков, 1978).

XIX yüzyılda yazımı gerçekleşen Vladimir Dal'ın sözlüğünde *баш на баш* deyimini yer almaktadır. XIX yüzyıl Rus edebiyatının altın çağı olarak tanımlanmaktadır. Bu asırda meşhur yazarlar ortaya çıkmış ve çok sayıda eserler vermeye başlamışlardır. O dönem yazarları halkla birlikte olmuş ve halkın düşünce dünyasına vakıf olmuşlardır. Halkın kültür zenginliği edebi eserlere girmiştir. *Баш на баш* deyimini XIX yüzyılda Melnikov-Peçerskiy, Dostoyevski ve diğerlerinin eserlerinde yer almaktadır. Melnikov-Peçerskiy *Dağlarda* adlı eserinde şöyle yer vermektedir: "*Марко Данилович... ловкий оборот затевал... Баш на баш пожалуй возьмет.*" Türkçesi: "*Marko Daniloviç ... Ustaca bir dönüş başlattı... Belki de başa baş alacak.*" (Молотков, 1978). XIX. yüzyılın ortalarında bu deyim daha yaygın ifade olarak kullanıldığını göstermektedir. Bilindiği gibi, deyimler ve özlü sözler uzun bir süre de oluşmaktadır. Bu nedenle *баш на баш* ifadesinin 18.-19. yüzyılların başında halklar arasında iletişimin hızlanması ile tekrardan kullanılmaya başlanmış olabileceği var sayılmaktadır (Юналеева, 2005: 258).

18 Yüzyıl Rus Dilinin Sözlüğü'de (Словарь русского языка XVIII) *баш на баш* deyiminin belirtilmemesi, o dönemin *argo* söz varlığını yansıtabilecek yazılı kaynakların eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

"*А я на Пугача, поистине скажу, сердит. Он, супостат, в великие убытки меня ввёл, ей-бо, право. Ведь я, господа хорошие, товаров сюда понавёз, с бухарцами да с ордой на Меновом дворе менку ладил устроить, баш на баш, как говорится. А... что вышло?.. Тьфу! Сиденью здешнему конца-краю не предвидится.*" Türkçesi: "*Ve Pugaç'a gerçekten kızgınım. O, düşman, beni büyük kayıplara sürükledi, ey-bo, değil mi? Ne de olsa, iyi beyler, Buharalılarla ve Menovoy dvorda (Ticaret merkezi/Orenburg/Rusya) kalabalıkla buraya mal getirdim, dedikleri gibi, баш на баш ayarlamak için antlaştım. Ve ... ne oldu? .. Ah! Buradaki oturma yeri için son nokta sezinlenememiştir.*" (Фёдоров, 2008).

"*Моим ломтём хлеба сразу заинтересовались: - Эй, пацан, сколь просишь? Давай баш на баш - твой хлеб, моя литра молока.*" Türkçesi: "*Benim elimdeki bir dilim ekmele hemen ilgilenerek: - Hey evlat, ne kadar istiyorsun? Naydi, баш на баш senin ekmeğin, benim litre sütümlle değişelim.*" (Фёдоров, 2008).

Türk dillerinde **baş** – insan vücudunun bir parçası manasında (kafa) kullanılmaktadır. *"Иду тропой по камню голому, Где встарь казак и делибаш Меняли голову на голову Или по-тюркски баш на баш."* Türkçesi: *"Çıplak bir taş üzerinde patika boyunca yürüyorum, Eski Kazak ve delibaş 'ın kafa kafaya değiştiği yerde veya Türkçe'de başa baş."* (Фёдоров, 2008).

Türk Dillerindeki баш на баш Deyimi

Türk dilleri de diğer diller gibi, deyimler konusunda zengin kaynağa sahiptir. Çok sayıda deyim sadece mecazi anlam bakımından değil, yapı ve özellikle yönünden kalıp sözlerden oluşmaktadır. Rus dilindeki **баш на баш** deyimini bütün Türk dillerinde aynı anlamda kullanılmaktadır. Tatarcada *başma baş // başka baş* (Юналеева, 2000: 61) iki alternatif kalıpta kullanılmaktadır. Kazakçada iki sürüm halinde yer almaktadır: *baspa bas ve baska bas*. Kazakça sözlükte: *"Баспа бас - Бір затты екінші затқа бірме-бір айырбастау ісі. Мысалы: Баспа бас ауыстырды."* Türkçesi: *"Баспа бас, bir öğeyi başka bir öğeyle değiştirme işlemidir. Örnek: Başa baş değiştirdi."* (Жанұзақов, 1999: 86-6). Kazakça *басқа бас* versiyonu güncel yazı ve konuşma dilinde oldukça yaygın olarak yer almaktadır. Örneğin: *"Турасын айтқанда, ол анадай соманың ешуақытта басын құрап, жинай алмайтын жандарға Үкіметтің арқасында банктердің көмегімен "басқа бас" деген есеппен қолұшын беру"* (Egemen Kazakhstan gazetesi web-sayfası, 2005-12-23).

Kırgızcada *башма-баш* deyimini *баша baş* değiştirmek manasında kullanılmaktadır (<https://el-sozduk.kg>). *"Жаңы бүлөлүү болуу, жаңы бүлө кошулуу (көбүнчө келин алгандаргакарата). Албетте, жаңы келаткан келин кайдан, кимдин кызы болбосун ошол таптагы сүйүнчүлүү дүрбөлөң, кантсе да башика баш кошулганы, үйгө баш киргени турат."* Türkçesi: *"Yeni evli olmak, yeni bir aileye katılmak (çoğunlukla gelin almış olanlarla ilgili olarak). Tabii ki, yeni gelen gelin, kimin kızı olursa olsun, burada yeni bir haber sevincinin paniği var demektir. Yeni bir evlilikle, eve yeni bir baş yeni bir birey girer."* (Осмонова vd., 2015). *"Эзелден соода-сатык менен иши жок көчмөн журт керек болсо атын, бээсин башма-баш айырбаштап жүрө беришкен."* Türkçesi: *"Çok eski zamanlardan beri, ticaretle ilgisi olmayan göçebe halk gerektiğinde at ve kısrak alışverişinde bulunurdu."* (Акматалиев, 2010).

Türkçede, *başa baş*, "Eşit durumda, dengeli" ve *başa baş* "Birine üstünlük sağlamadan" manalarında kullanılmaktadır. Mesela, *"Bu iki güreşçi başa baş güreştiler"* cümlesinde zarf olarak kullanılmıştır (TDK). Türkçe deyimler sözlüğünde *1. Eşit olmak, denk olmak, 2. Berabere kalmak* şeklinde kullanılmaktadır. *Başa baş değiştirmek, başa baş almak, başa baş satmak* anlamlarında kullanılmaktadır. *Başa baş kalmak* anlamında ise bir maç esnasında sonucu berabere biten yarışma veya müsabakalarda kullanılmaktadır (TDK).

Türkçede *baş* kelimesinin 13 anlamı bulunmaktadır. Diğer Türk dillerinde de durum Türkçeden farklı değildir. İlk akla gelen anlamı **baş** yani **kafa**. Bütün bu gerekçeler **баш на баш** deyiminin Türk dillerinden **baş** kelimesinden türetildiği gerçeğine işaret etmektedir.

Bu ifadenin aktif kullanım bölgesi hakkında sadece M. Fasmer Volga boylarını ve Moskova bölgesini işaret etmektedir. Türk halkları içerisinde Ruslarla en çok iç içe yaşayan Türk halkının Kıpçaklar olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Alıntılanmanın Kıpçak halkları üzerinden olabileceğini akla getirmektedir. Tatarların Astrahan, Kırım ve Kazan hanlıklarına sahip olduğunu düşünürsek Rus halklarıyla daha yakın ilişkilerinin olduğunu da göz ardı etmemek gerekir.

Alıntı konusunda M. Fasmer daha isabetli yorum yapmaktadır. Tarihsel açıdan Ruslar ve Tatarların aynı topraklarda yaşadıklarını ve ticari ilişkilerinin de ileri seviyede olduğunu var saymıştır.

Yunaliyeva, Rus dilindeki Türkçe alıntıları analiz yaparken üretken kelime yapım eklerini 20 den 80 kadar sıralamaktadır. Bunlardan en bilinenleri *баш-*, *кап-*, *кул-*, *кара-*, *бас-* gibi yer almaktadır. Bu rakam içerisine diyalektler de dâhil edilmiştir (Юналеева, 2000: 59). **Баş** kökü ile Türk dillerinde türetilen bazı sözcükler hiçbir değişikliğe uğramadan Rus dili tarafından alıntılanmıştır. Örneğin, *башибузук*, *башикир*, *башлык*, *башмак*. Bazı alıntılarda Rus dilinin yapım eklerini kullanarak yeni sözler türetmiştir. *Башибузук-ск-ий*, *баш-к-а*, *башк-оват-ый*, *башк-овит-ый*, *башковитость*, *башкир-ец*, *башкир-к-а*, *башкир-ск-ий*, *по-башкирск-и*, *башлыч-ок*, *башлыч-н-ый*, *башмач-ок*, *башмач-ник*, *башмач-ниц-а*, *башмач-н-ый*, *баштан-н-ый* (Тихонов, 1990).

Rus dilinde **baş** kökü ile türeyen ancak diyalektlerde aktif kullanılan birçok söz bulunmaktadır. Bunların bazıları sözlüklere girerken bazıları halen ağızlarda kullanılmaktadır. Bu sözler Rus dilinin yapım eklerinin (suffiks) yardımı ile türetilerek yeni anlamlı sözler üretilmiştir. *Башмачничий*, *башмачницынский*, *башмачничанье*, *башмачнический*, *башлыков*, *башмок*, *башмочик*, *башловка*, *башмочки*, *башлава* (Юналеева, 2000: 60-61).

Rus dilinde **baş** sözüyle bulunan sözcükleri şu şekilde gruplandırabiliriz:

- 1) Kök ve suffiks olan sözcükler: *баш-лык*, *баш-мак*, *баш-к-а*, *башк-оват-ый*, *башк-овит-ый*, *башковит-ость*, *башкир-ец* ve др.
- 2) İki kökün birleşimi ile türemiş sözcükler: *баши-бозук*, *кизыл-баш*, *йоз-баш*.
- 3) Deyim olan sözcükler: *баш на баш*.

Rus Dilinin İsimler Sözlüğü'de (Словарь русских личных имён) **baş** sözüyle birçok soyadı da bulunmaktadır. **Башилкин**, **Башилов**, **Башлавин**, **Башмачников**, **Башмашиников**, **Башур**. **Башмашиников** soyadları XVIII yüzyılda Rusya'nın Volog'de şehrinde kaydedilmiştir. **Ваş** sözü XVIII yüzyılda sözlü olarak kullanılmış ve yazılı kaynaklara geçmiştir (Ганжина, 2001: 58-59).

Ruşçada **baş** sözü sadece deyimler de değil, günlük hayatta, atasözleri ve tekerlemelerde de kullanılmaktadır. Bunların bir kısmı negatif anlamlar ifade etmektedir: *дубовая башка* (kafası çok çalışmayan insan), *садовая башка* (aptal kafa, ladin kafa), *дурья башка* (aptal kafalı), *башка не варит* (kafası basmıyor) (<https://dic.academic.ru>). Bazı

durumlarda pozitif anlamlarda da kullanılmaktadır: *баишкастый* (ödül alan çalışkan öğrenci, hızlı zekâlı), *баишкөвитый* (mantıklı düşünen, keskin zekâlı) vd. (<https://dic.academic.ru>).

Баш на баш Deyiminin Semantik Özellikleri

Sözcükler ve deyimlerin tematik, kavramsal, anlamsal, dilbilgisi ve üslup açısından birbirleri ile alakası vardır. En önemlisi de anlamsal açıdan bir bütün oluşturmasıdır. Deyimlerin dilbilgisi yapısı ve üslup özellikleri, esas olarak semantik açıdan birbirlerine bağlı olmalarına rağmen dilbilimsel analiz için özel bir ilgi alanı oluşturmaktadır.

Deyimlerle sözler arasında çok yönlü anlamsal bağlantılar vardır: İç anlam, eş anlam, zıt anlam gibi. Deyimler ve sözlerin kendi aralarındaki anlamsal ilişkileri bilim insanlarının dikkatini çekmiş ve bu ilişkilerin özellikleri birçok araştırmaya konu olmuştur (Вопросы фразеологии).

Deyimler içerisinde yer alan sözlerin semantik anlamlarını koruyup koruyamadıkları konusunda dilbilimciler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ahmanova, bir deyimsel ifadenin bir parçası olarak yer alan sözcüğün ana özelliğini kaybettiğine, yani ayrı sözlük anlamı kazandığına inanmaktadır (Ахманова, 1957). Bu fikri destekleyenler de çıkmıştır (Жуков, 1967).

Bir deyim anlamı, kendisini meydana getiren sözlerin anlamlarının rastgele bir şekilde bir araya getirilmesi sonucu ortaya çıkmadığı kabul edilmelidir. Aynı zamanda, bir deyim anlamı ile onu meydana getiren sözler arasında bazı küçük ilişkiler kalmaktadır. Aralarındaki bu ilişkilerin araştırılması, incelenmesi ve analiz edilmesi deyim oluşum kaynaklarını ve yollarını ortaya çıkarmaya yardımcı olmaktadır.

Deyimlerin kelime hazinesi dilde var olan kelimelerin kullanım zenginliğine göre ortaya çıktığı ve daha sonra hem anlamsal ve hem de yapısal açıdan deyime dönüştüğü kabul edilmektedir. Deyimlerin yapısına bakıldığında her bir söz bileşen görevi görmektedir. *Баш на баш* deyiminde *baş* kelimesi insan vücudunun bir parçasını oluşturmaktadır. Bir canlı yaşamını oluşturan en önemli organıdır. *Baş* olmadan canlılığın olması ve yaşaması mümkün değildir. Daha sonra yan anlam, soyut anlam ve mecaz anlamda kazanmıştır. Mesela, *bir işin başı*, *bir nesnenin başı* gibi. Bütün Türk dillerinde yalın halde ve tekil olan *baş* sözü sözlüklerde birçok anlama da sahiptir. Yine *baş* sözüyle çok sayıda deyim oluşmuştur.

Türkçe:

Baş ağrıtmak: Birini çok konuşarak rahatsız etmek.

Baş ayağı gitmek: Durmadan zarar görmek ya da kötüleşmek.

Baş göz etmek: Evlendirmek, evermek (TDK).

Kırgızca:

Арманы аттын башындай: Dert yanmak

Ашка жүк, башка жүк: Yan gelip yatan

Башы бош / эн баш: Başboş (Бообекова, 2013).

Kazakça:

- Бас көз болу:** Göz kulak olmak
Бас көтеру: Bas kaldırmak
Бас тарту: Kabul etmemek (Кеңесбаев, 1977)
Баш чатнау: Çok şiddetli baş ağrısı.
Баш югалту: Başı dönmek, ne yaptığını bilmemek.
Баш әйләндерү: Baş dönmesi (Татар теленең аңлатмалы сузлеге, 1977)

Türk dillerinde deyim oluşturan **baş** sözü anlam ve yapı yönünden birbirinden uzaklaşmamıştır.

Баш на баш Deyiminin Dilbilgisel Yapısı

Deyimler üzerine araştırmalar yapan bilim insanları deyimlerin iki gruba ayırmaktadırlar:

- 1) Yapı olarak bir deyime eşit olan deyimler (isim tamlaması, sıfat tamlaması vs.). Örneğin, *баш на баш*.
- 2) Cümle şeklinde olan deyimler. Örneğin, *менять баш на баш*.

Dilin bir parçası olarak iki grupta kendi içinde anlamsal bütünlüğe sahiptir. Ancak, birincisi dilin daha kısa ve küçük parçası, ikincisi ise biraz daha uzun parçası olmaktadır. **Баш на баш** deyimi de kendi içinde anlamsal bütünlüğe sahiptir ve yukarıda tarifi yapılan birinci gruba girmektedir. Bir fiil ile ifade edildiğinde (Mesela, *менять, продавать*) cümle teşkil etmekte ve bu durumda ikinci grubun vazifesini görmektedir.

Argo olarak kullanılan nominal **baş** sözü (ismin yalın hali) Rus dilinde çok aktif olarak kullanılan **na** edatı ile birleşerek deyim oluşturmuştur. **Баш** (ismin yalın hali)+ **na** (edat) + **baş** (ismin yalın hali). Dilbilgisi açısından bakıldığında ikinci bileşen nominal **baş** sözü **na** edatından sonra belirleyici rol oynamaktadır. Deyim içerisindeki heriki **baş** sözcüğü de birincil anlamını kaybetmiş ve kafiyeli bir ifade oluşturmuştur.

Sonuç

Çoğu kez mecaz anlamda kullanılan kalıplaşmış söz öbekleri anlatımı ve aktarımı renklendirmek ve zenginlik sağlamak için kullanılmaktadır. Bütün diller kendi kültür zenginliklerinden ve dinamiklerinden yararlanarak deyimler meydana getirmiştir. Rus dilinde kendi dil ve kültür öğeleri ile meydana gelen deyimlerin yanında Almanca, İngilizce, Fransızca ve Türk dillerinden de deyimler mevcuttur. Bu deyimler *Rus Dilinin Deyimler Sözlüğünde* kayıtlıdır.

Her bir deyim kendi içinde meydana gelme hikâyesi de vardır. Rusçadaki **баш на баш** deyimi Türk dillerinden geçmiştir. Hayvan tüccarlarının sözlü olarak kullandığı *argo* deyim XIX yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklara geçmiştir. Birçok Rus şair ve yazar kendi yazdıkları eserlerde bu deyimi kullanmıştır.

Yapı olarak isim tamlaması şeklinde olan **баш на баш** deyimine *менять, продавать, обменивать* vs. gibi fiiller eklendiğinde tam bir cümle yapısını almaktadır.

Türkçe *başa baş almak/vermek* veya *değiştirmek*, Tatarca *баиша баиш/ баиша баиш*, Kazakça *баспа бас/басқа бас*, Kırgızca *баиша-баиш* Rus dilindeki anlamı ile kullanılmaktadır. Mesela, *братъ баиш на баиш, менять баиш на баиш*. Bütün Türk dillerinde aynı deyim in yine aynı anlamda kullanılması hiçbir şekilde tesadüfi değildir. Rus ve Türk halklarının birlikte yaşamaları ve sıkı münasebetleri sonucu alıntılanmıştır.

Каунакча

Çotuksöken, Y. (1992). *Deyimlerimiz*. İstanbul: Özgül Yayınları Eğitim ve Öğretim Kaynak Kitaplar Dizisi.

Franklin, B. (1758). *The Way to Wealth*. USA: Published September 1st, 1986 by Applewood Books.

Gökdayı, H. (2008). Türkçede Kalıp Sözler. *Bilig*(44), s. 89-110.

Kenzalin, K. (2017). Türk Dünyasında Deyim Bilimi Çalışmaları. *Türk Dünyası*, (43), s. 107-124.

Yüceol Özezen, M. (2001). Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2(600), s. 869-879.

Ахманова, О.С. (1957). *Очерки по общей и русской лексикологии*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР.

Акматалиев, А. (2010). *Кыргыз тилинин сөздүгү*. Бишкек: Аврасия Пресс.

Бообекова, К. (2013). *Жүрүш-турушка байланыштуу кыргызча-түркчө фразеологизм. (İnsan Davranışıyla İlgili Türkçe Kırgızca Deyimler)*. Бишкек: Avrasya Press.

Вопросы фразеологии. Труды Самаркандского гос. ун-та им. А. Навои, I. (1972). I. Самарканд: Самаркандский государственный университет.

Ганжина, И.М. (2001). *Словарь русских личных имён*. Москва: Астрель.

Даль, В. И. (1911-1912.). *Толковый словарь живого великорусского языка*. Москва: Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа.

Жанұзақов, Т. (1999). *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі*. Алматы: Дайк-Пресс.

Жуков, В.П. (1967). Фразеологизм и слово (На материале современного русского языка). *Докторская диссертация*. Ленинград: ЛГПИ.

Кеңесбаев, I. (1977). *Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі*. Алматы: Ғылым.

Михельсон, Мориц Ильич. (1896-1912). *Русская мысль и речь : свое и чужое : опыт русской фразеологии : сборник образных слов и иносказаний*. Санкт-Петербург: Академия наук.

Молотков, А.И. (1978). *Фразеологический словарь русского языка*. Москва: Наука.

Осмонова, Ж., Конкобаев, К., Жапаров, Ш. (2015). *Фразеологический словарь кыргызского языка (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү)*. Бишкек: Институт языка и литературы имени Ч. Айтматова НАН КР.

- Серов, В.В. (2003). *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений*. Москва: Локид-Пресс.
- Татар теленең аңлатмалы сүзлеге*. (1977). Казан: Татарстан Китап Ншрияты.
- Тихонов, А.Н. (1990). *Словообразовательный словарь русского языка*. Москва: Русский язык.
- Толковый словарь кыргызского языка*. (2015). Бишкек.
- Ураксин, З.Г. (1975). *Фразеология башкирского языка. Наука, Москва*. Москва: Наука.
- Успенский, Л.В. (1960). *Ты и твоё имя*. Ленинград: Детгиз.
- Ушаков, Д.Н. (1935-1940). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.
- Фаткуллина, Ф., & Сулейманова, А. (2015). Тюркизмы в русской лингвокультуре. *Современные проблемы науки и образования*, 371-377.
- Фёдоров, А.И. (2008). *Фразеологический словарь русского литературного языка*. Москва: Астрель, АСТ.
- Шипова, Е.Н. (1976). *Словарь Тюркизмов в Русском Языке*. Алма-Ата: Наука КазССР.
- Юнал, К. (2003). К этимологии слова час. *Язык и литература в поликультурном пространстве. Материалы региональной научно-практической конференции (18-19 декабря 2003г.)*. Бирск: Бирский государственный педагогический институт.
- Юнал, К. (2004). *Военно-административная лексика турецко-тюркского происхождения в русском языке*. (Диссертация). Башкирский государственный университет, Уфа.
- Юнал, К. (2007). Об устойчивом словосочетании баш на баш в русском языке. *38. ICANAS. I*, s. 1911-1915. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Юналеева, Р.А. (2000). *Тюркизмы русского языка*. Казань: Таглимат.
- Юналеева, Р.А. (2005). *Тюркизмы в русской классике*. Казань: Таглимат.
- Egemen Qazaqstan gazetі web-sayfası* (2005, 12, 23). Adresinden alındı.
<https://dic.academic.ru> adresinden alındı.
<https://el-sozduk.kg> adresinden alındı.
<https://ru.wikisource.org> adresinden alındı.
TDK: Türk Dil Kurumu. <https://www.tdk.gov.tr> adresinden alındı.

Sorumlu Yazar Bilgileri:

Yazar ismi: Kerami Ünal

Bölüm: Rus Dili ve Edebiyatı

Email: keramiunal@yahoo.com

Lütfen alıntılایınız: Ünal, K. (2022). Rus Dilindeki Bir Türkçe Deyim (Баш на баш) Üzerine İnceleme. *Türk Edebiyatları Araştırma Dergisi*, 3(1), 59-70. DOI: <https://doi.org/10.47580/tead.314>

Please Cite: Ünal, K. (2022). A Study on a Turkish Idiom (Баш на баш) in the Russian Language. *Journal of Research in Turkic Literatures*, 3(1), 59-70. DOI: <https://doi.org/10.47580/tead.314>

Alındı: Mart 25, 2022 ▪ Kabul: Eylül 23, 2022